

A SZAMOJÉD NYELVEK TÖRTÉNETE

(AVAGY: JEGYZETEK MIKOLA TIBOR DOKTORI ÉRTEKEZÉSÉRŐL)

HAJDÚ PÉTER

A Mikola Tibor váratlanul tragikus elmúltára emlékeztető könyvben – ahogyan tudom – méltó értékelés fog megjelenni e sorokkal egyidőben kedves barátunk és munkatársunk tevékenységéről, jelentőségéről [ezt követően az én megemlékezésem is megjelenik Mikola Tiborról a NyK-ben], ezért ezúttal munkásságának egy olyan szeletét szeretném taglalni, amely a mai napig kiadatlan, bár kiadása remélhetőleg hamarosan várható lesz. Doktori értekezéséről kívánok szólni, melynek címe azonos a közlemény főcímsorával, s amelynek egyik opponense voltam. Megelőzve a könyvre vonatkozó későbbi véleményeket ezúttal szeretném jelenteni a szakmai közvélemény számára e mű fontosságát. Értékelésem opponensi véleményemmel azonos szempontokat taglal, bár annak szövegével természetesen nem azonos.

Mikola említett műve előtt is tudtunk egyet-mást a szamojéd nyelvek történetéről, ám ezek az ismeretek izoláltak voltak és egységes rendszerré nem álltak össze, egy-egy nyelv valamely nyelvi kategóriájának, morfológiai-hangtörténeti speciális vonásaival foglalkoztak, de átfogó-összegező képet nem adtak (jobbára) valamennyi szamojéd nyelv történetének folyamataira vonatkozólag. Mikola munkája viszont arra törekszik, hogy az általa kialakított nyelvtörténeti eseményeket egységbe foglalja. Tulajdonképpen az első átfogó szamojéd nyelvtörténeti vázlatra vállalkozott, amely egyrészt figyelemmel van a proto-uráli (PU) és proto-finnugor (PFU) nyelvállapokra, emellett kitekint egyes szamojéd nyelvek történetének önálló alakulására is.

Az értekezés tematikailag két fő részből áll: az egyik a szamojéd hangtörténet, amely vizsgálja a közszamojéd (PS) hangrendszert, majd az egyes szamojéd nyelvek hangtörténeti fejleményeit külön-külön is tárgyalja. Ez a dolgozat hangsúlyosabb része (1–110 l.), érthető módon, hiszen erre alapul minden egyéb PS rekonstrukció – legyen az lexikális avagy morfológiai. Az említett száztiz lapon Mikola az eddigi és saját kutatásaira támaszkodva új szemléletű koncepciót vet fel. A második rész: történeti alaktan (110–118), amely eddig megfejtetlen új magyarázatokat tartalmaz, és ehhez csatlakozik kiegészítő függeléként az 1988-ban, a D. Sinor által szerkesztett *The Uralic Languages* c. gyűjtélkes kötetben megjelent szamojéd történeti alaktani összefoglalása (119–259). Az utóbbi (2.) rész jelentős kiegészítést kap az elsőtől, amely Mikola újabb morfológiatörténeti kutatásainak eredményeit tárja eléln.

Hangtörténeti újításai szervesen beleilleszkednek azokba az újabb folyamatokba, amelyek az utóbbi évtizedekben némileg új vágányokra terelték a szamojéd hangtörténeti kutatásokat. Mikola utal pl. azokra az inspiráló megállapításokra, melyekben Helimskij a tavgi morfonematikában kimutatható magánhangzótársulási jelenségekről szól, s ezek által két PS redukált *ə hang /egy veláris *â és egy palatális *ə/ létét feltételezi. Ugyanakkor Mikola egyetlen PU redukált hang két allofónjából szeretné származtatni ezeket. Gondolom: helyesen.

Mikola feltevését megelőzően a PS redukáltakat eddig PU **u*, ill. **i* hangból vezették le. Mikola mindenesetre elegendő meggyőző érvet vonultat fel e régibb vélekedés ellen. Statisztikai adatokra hivatkozik mindenekelőtt, melyek szerint az *u* magánhangzó előfordulási gyakorisága rokon nyelveinkben igen alacsony. Megjegyzem: a németből is ilyen tapasztalat vonható le, ahogyan erre Trubetzkoy is utalt (*Grundzüge der Phonologie* 233). Mikola persze konkrét etimológiai adatokra is hivatkozik: ezek szerint a PS redukált magánhangzókna PU **u*-ból való levezetése e PU hang irreális fonológiai dominanciájára utalna, amely a PU vokalizmus rekonstrukcióját nagyon kétséssé tehetné. Az etimológiai eredmények magánhangzó-rendszer-tani elemzése ezután arra készíti, hogy újravizsgálja azokat a lehetséges feltevéseket, amelyeknek egy része PU **u*, ill. PU **i*-ből származtatja a PS redukált hangjait, más része viszont eleve számol egy PU **ə* létevel, amelyből a finnugor nyelvekben *u* alakult, a szamojédban viszont redukálódott vagy *a* formában jelenetkezik. Mikola – ha jól értem – az utóbbi lehetőség mellett voksol és hivatkozik az ehhez hasonló indoeurópai példákra, ahol a redukált PIE **ə* jobbára *a* (a szanszkritban *i*) alakban jelentkezik. A fejtegetés logikus és alátámasztható még azzal is, hogy egyes lineáris magánhangzó-struktúrájú nyelvekben (ahol a saját hang- v. hangszínellentét irreleváns: pl. adighe, ill. egyes kaukázusi nyelvek esetében) a 3 fonémából álló magánhangzóállomány (*a*, *e*, *ə*) hangszínét a mássalhangzó-környezet szabja meg, amivel a finnugor nyelvekben is számolni kell. Tehát az uráli redukált hang feltevése sok szempontból igen jogosult és nélkülözhetővé teszi egy-két egyéb PU magánhangzó rendszerbe illesztését (ilyen az **ü* és az **ĩ*). Mikola gondolatmenete és az előzmények latolgatása nagyon figyelemreméltó és a későbbi szintézisek számára használandó.

Mikola egyébként a főleg Janhunentől származó rekonstrukciós javaslatokhoz még további változtatásokat is javasol, melyekre itt külön nem térek ki.

Nehéz álláspontot kialakítani a diftongusok ügyében. Janhunen nem számol a PS-ban hosszú magánhangzókkal, diftongusokat viszont egyértelműen rekonstruál – főleg a tavgi etimológiai adatok alapján (ezek általában *u*, *o*, lab. *a* + redukált magánhangzó alkotta egységek). Úgy látszik, hogy Mikola talán elfogadja e tételt, amely számomra ebben a formában nehezen értelmezhető. Tapasztalataim szerint „igazi” diftongusok olyan nyelvekben lehetségesek – ha szabad általánosítani –, ahol a magánhangzók rendszerében a hosszú ~ rövid ellentét ismert, vagy azokban, amelyek mórászámlláló nyelvek (ilyen a tavgi). Kérdésem tehát az: mennyire alkalmas a tavgi magánhangzó-építkezés és prozódiai hátterének (móra vs. szótag) adaptálása a PS hangállomány rendszerére? A magam részéről járhatóbb útnak vélem Janhunen módosítását, amely a PS diftongusok mélyszerkezetében Vokális + x kapcsolatot sejt. Ennek a nevezetes **x*-nek sok olvasata és máris fontos irodalma van, amelyet a jövőben jobban ki kellene értékelnünk – különös tekintettel az esetleges prozódiai viszonyokra, amelyek a PS idejére máig bizonytalanok, tisztázatlanok.

A PU 2. szótagi vokalizmust is újraértékeli Mikola: korábbi nézetekkel szemben olyan magánhangzó-kombinációkat tesz fel, ahol a 2. szótagban az *-a*, *-ä* mellett – s ez újdonság – Mikola szerint előfordult a redukált *ə* is, nemcsak egy-egy töszón belül, hanem tö + toldalék viszonylatában is. Ennek további következménye, hogy a magánhangzó-harmónia nem a „palatális” vs. „veláris” vokálisok ellentétén alapult,

hanem a „palatális” és „nem-palatális” különbségét mutatja. A későbbiekben azonban a velarizálódás felgyorsulásával előtérbe helyezte magát a „veláris – palatális” kontraszt erősödése révén a mai palato-veláris magánhangzó-harmónia, amellyel a PS-ban már feltétlenül számolnunk kell. E méltányolható gondolatokról az jut eszembe, hogy R. T. Harms egy 1971-ben az *Encyclopaedia Britannica* számára készített tanulmányában (*The Uralic Languages*) kifejti, hogy a PU eredetűnek tartott magánhangzó-harmónia a rokon nyelvekben kései jelenség (már ahol megvan). Eredetiben e cikket nem láttam, pusztán a kézirat fénymásolata van birtokomban. Azonban Harms vélekedése figyelemre méltó és még talán a Mikola által előterjesztett gondolatokkal is összhangba hozható, ill. magyarázandó.

A PS mássalhangzórendszer rekonstruálása aránylag elfogadhatónak volt mondható a PU konsonantizmus Janhunének által történt egyszerűsítése után is. Mikola ezt a komfortos állapotot némileg megbolygatja: olyan etimológiák ellentmondásaira hívja fel a figyelmet, amelyek a mai rokon megfelelések érthetetlen és logikátlan volta miatt más interpretációra várnak. Olyan esetekről van többek között szó, ahol az MTK nyelvékbeli *k*-val szemben (= KK *k*) a szölkupban *š*, a vogulban *s-š*, az É-szamojédban *s* áll. Utal olyan etimológiákra, ahol az MTK *k*-val szemben finnugor oldalról ugyanez a mássalhangzó, ellenben a többi szamojéd nyelvben szibiláns hangmegfelelést találunk. Mikola szerint ezekben az esetekben sem PU **š*, sem PU **k* nem lehet e kettősség oka, azaz magyarázata, s ezért a dilemma megoldására van egy érdekes javaslata, az nevezetesen, hogy a PU **k* > szamojéd szibiláns, ill. MTK *k*-megfelelés mellett vissza lehetne állítani az újabban elvetett PU **č*-vel is a PFU **š* ~ szamojéd szibiláns, ill. MTK *k* (pl. m. *szív* ~ taigi *kéim*) típusú megfelelési sort. A nehézséget az váltja ki, hogy Janhunén a PS **s* – **š* ellentétpár palatális tagjának a valószínűségét óvatosságra intő kérdőjellel veszi be a rekonstrukciós rendszerbe, az affrikáták közül viszont (palatalizálttal nem, hanem) csak pusztán PS **c* fonémával számol. Mikola javaslata rendszertanilag logikusnak látszik, mert az alapnyelvre a palatalizációs korrelációt mind a szibilánssokra, mind az affrikátákra kiterjeszti, s ez érthető. Fontos azonban, hogy Mikola emellett egy más magyarázatot is megkockáztat, azt nevezetesen, hogy a PU alapnyelvre kétféle *k* hangot is lehetne rekonstruálni (**k* ~ **č*), melyek közül az utóbbi PFU **č* közvetítésével > *š* hanggá változott volna. Ezt a valószínűtlennek is vélhető magyarázatot azonban nem erőlteti, s inkább a kiválók közül is kiváló előd, H. Paasonen hagyományos magyarázatához tér vissza, nevezetesen a fent említett palatalizált affrikáta rekonstrukciós lehetőségének felélesztésével. Ennek a merészségnek az a merituma, hogy a kettősség magyarázatára megoldást talál, nohát vannak olyan jelenségek, amelyek – legalábbis engem – visszatartanak az egyértelmű állásfoglalástól, ill. elkötelezettségtől e megoldás elfogadásától. Az egyik ezek közül a példák nagyon kicsiny száma. A másik viszont az MTK nyelvelméli adatok hangminőségének értékelése: ezeket a gyér adatokat a múlt századból származó forrásokban valóban *k*-g betűvel jegyezték-írták le (jobbára cirill írással), de vajon ez a hangjelölés mennyire megbízhatóan olvasható, értelmezhető? Elméleti szempontból semmi akadálya (avagy bizonyítéka) sincsen annak, hogy e jeleket palatalizáltaknak értékeljük: pl. **č*(*k*) vagy **t'* formában (vagy ezekhez hasonlóknak). Másrészt azonban az affrikáták és szibilánssok az eléggé zavaros és nem tisztázott összezagyválódása a különböző szamojéd nyelvjárásokban meglehetősen zavarja a tisztánlátást. E

kérdésekben csak újabb nyelvjárástörténeti kutatások után igazodhatunk el – talán, mert azt észleljük, hogy elvi lehetőség van – több nyelvjárásban is – az affrikátáknak egy régibb **t*-ből való eredeztetésére is. A **t* vagy a **k* palatalizációjáról vagy affrikációjáról vannak tapasztalataink, amelyek nyelvjárási szinten kissé megzavarják a rekonstrukciók megbízhatóságának hitelét, ugyanakkor viszont a nehezen magyarázható és kevésbé értelmezhető hangmegfelelések értelmezésére reális alternatívát nyújthatnak. Ebből kiindulva én ma a palatális affrikáta alapnyelvi (PFU, PU) létéről sokkal óvatosabban szólnék mint Mikola, noha az ő érvei is megfontolandók és nem alaptalanok. Mindenesetre én ezúttal nem érzem meggyőzőve magamat általuk.

Nagyon hasznosak az egyes szamojéd nyelvek hangrendszereit értékelő és történetileg áttekintő fejtegetései. A legrészletesebb természetesen a jurák nyelvre vonatkozó szakasz (32–64). A jurák magánhangzók rendszerének több elvi modelljét adta meg Janhunén. Ezek közül Mikola a 3. modellnél köt ki, amely az ú.n. ‘reduced – full’ alrendszereket tartalmazza 3 + 6 eloszlásban. Mikola terminológiai észrevételei világosak: ha a 3 redukált magánhangzó nyújtható, akkor nem éppen redukált. Ekképpen a velük szembenálló 6 ‘full’ mitől teljes? Lehetne éppenséggel ‘jelöletlen’-nek is minősíteni ezeket (mert közülük egyesek jellegzetes hosszú ejtéssel realizálódnak, mások nem), s ez okból talán elfogadhatóbb volna a Mikola által javasolt ‘rövid – normál’ jellemzés, mint a Janhunén-féle ‘reduced – full’. A magam részéről azonban annak sem látom akadályát, hogy a jurák vokálisok rendszerének modellezésénél Janhunén 4., ill. 5. típusát vegyük alapul (kvantitatív vs. tenseness modell), noha ezek néhány más probléma megoldását követelik.

Elfogadhatók Mikola Tibornak azok az észlelései, melyek szerint a jurák vokalizmus – sőt konsonantizmus – változásait nagy mértékben befolyásolta a PS **ə* és PS **a* > átalakulása jurák *ā* (*ā*) hanggá. Ennek az egybeesésnek mind a kvantitásra, mind egyéb magánhangzóváltozásokra is hatása lehetett. Mikolának ez az észrevétele az általa leírt fő változási folyamatok egységes hátterét hivatott bemutatni, meggyőző módon.

Egyetértéssel olvastam e könyvben a mássalhangzóváltozásokról írt megjegyzéseket. Ezek fókuszába a glottis-zárhangok kialakulása került. Örömmel tapasztalom, hogy e kulcskérdésben korábbi nyilatkozatait felülvizsgálva végülis arra az álláspontra jut, melyet én is régóta hangoztatok, hogy a jurák glottal-stopok egy fonémának minősülnek, melynek két allofónja közül az ú.n. nazalizálható jele a pont nélküli *ʔ* (= ‘), a nem-nazalizálható „kemény” változaté pedig a szintén pont nélküli *ʔʔ* (= ‘’) [A kerek zárójelben szereplő sorfeletti vesszők alkalmazása gyakorlati célú.] Mikola döntő kísérletet végzett a glottális zárhang nazalizálható és nem-nazalizálható változatának megkülönböztetésére vonatkozólag anyanyelvi informátorai között: olyan alakpárokat állított össze, melyek csak a szóvégi hangszalagzárhang nazalizálható vagy nem-nazalizálható (puha – kemény) jellegében tértek el egymástól, ámbár különböző jelentésük volt (pl. *toʔ* ‘takaró’ – *toʔʔ* ‘coboly’). A minimális párok nem egymás után következtek, össze voltak keverve s így olvasta fel őket egy jurák anyanyelvű főiskolai hallgató tanulótársai előtt – a jelentés megadása nélkül. A kísérlet többi résztvevőjének az volt a feladata, hogy a hallott szavak jelentését egymás utáni sorrendben megadják. Ha a két stop ejtéséből jelentési különbséget állapítottak volna meg, ez egyértelműen a két hangszalagzárhang fonéma-státusát erősítette volna. Azonban a kísérlet alanyai

sem a listán lévő szavak sorrendjét nem tudták visszaadni, sem a hallott szavak jelentésének érzékelésében nem tudtak különbséget tenni. A kísérlet negatív volt, vagyis a próba a hangszalag-zárhangok egyetlen fonémaként való értékelésének az értelmezését erősítette, melyet Mikola még egyéb ellenőrzésekkel is újra vizsgált – fonetikai-fonológiai szempontból. Fontosnak tartom, hogy Janhunennak a glottis-zárhangokról írt kiváló monográfiája után Mikola még mindig tudott újat mondani e hangok státusáról és történetéről. Fejtegetéseinek egyik újdonsága az is, hogy az erdei jurákban a nem-nazalizálható glottis-zár kettős realizációját észleli és nyelvtörténetileg értékeli. Analízise által bővülnek a hangszalag-zárhangok eredeti mássalhangzó-forrásai is (<*t, *š, *k, *p). E hangok (vagy hangtalanságok, azaz zörejek) kialakulását elemző módon vezeti le szóvégi és szóközépi helyzetben egyaránt. Ennek az a lényege, hogy az említett mássalhangzók stop-pá válása szótagvégi helyzetben következett be és végső soron mássalhangzó-kapcsolatok sajátos neutralizációjaként értékelhetők. Mindez azért is fontos, mert Trubetzkoy véleményének, és egyben a fonológia általános elméletében a neutralizáció fogalmának újraértékelésére készítet (55–56. l.). Itt nem részletezhető gondolatmenetéből az is kiderül, hogy a jurák (sőt PS) névszóknak nem csak egy tövük lehetett: a rekonstrukciókban tehát számolni kell kéttövűséggel. Nagyon figyelemreméltó gondolat.

Újdonságszámba megy azon észrevétele is, hogy a legtöbb jurák nyelvjárásban tapasztalható *-m?*, *-l?*, *-r?* (személyre vagy egyéb grammatikai morféma utaló) ragokat, jeleket mássalhangzókapcsolatoknak tartja s ebben a glottis-zárnak az volna a szerepe, hogy az öt megelőző nazálist vagy likvidát megmentse a lekopástól. Vagyis ezekben a glottis-zárhangnak ugyanúgy nincsen etimológiai előzménye, mint a *-j?* végű női nemzetségnévképzőkben (NyK 72: 55), melyekkel kapcsolatban 1970-ben akképp vélekedtem, hogy: „Ha a *-?* nem lenne önálló fonémája a nyenyecnek, akkor az Acc, Dat és VxISg *-m?*, *-n?* végződéseiben nem is kellene két fonéma kapcsolatát látnunk, hanem a szóvégi *-m*, *-n* hangok ejtési sajátágaiként, glottalizációnak, a szupraglottális (ejektív) képzés megnyilvánulásainak tarthatnánk őket... A rekurzív korreláció ... meglétével a nyenyecben ... nem szükséges számolnunk, de elképzelhetőnek látszik, hogy ez a korreláció a glottis-zárhangok önálló fonémává válását megelőzően esetleg jellemezte a nyenyec fonémarendszert...” (i. h. 55–56). Érdekes lett volna megismerni Mikola Tibor erre vonatkozó véleményét... Elképzelhető ui. egy fordított változási menet is, az t. i. hogy a glottisok sűrű (főleg szóvégi) használata generálhatta és tette elterjedtté a fent említett „ejektív” hangképzés jelentkezését egyéb mássalhangzóknaál is. Mindkét feltevés találgatás csupán, hiszen sem jósok, sem múltbalátók nem vagyunk.

És még két megjegyzést a glottisokkal kapcsolatban: a nazalizálható ? forrásául fentebb azért jelöltem meg a **j* (ill. talán az **ñ*) hangot, mert a duális Px-ek és Vx-ek végén ezeknek egyéb szamojéd nyelvi megfelelőiben morfémazáró *-j* hangot látunk, amely PS **-n*-ből, ill. ennek palatalizált alakjából (>**ñ*) alakult ki. Továbbá: a ChrestSam-ban azért nem tüntetem fel a jurák *-t* előtti gyöngye zöngétlenség emelt (sor fölötti) *H*, vagy *o* jeleit, mert a Chrestomathia a tundrai jurák nyelvjárások általános képét írja le. Mikola viszont ezeknek a leheletszerű jelek alkalmazásának az okát tisztázza.

Az említett fejezet végülis beavatja az olvasót abba a gyökeres fordulatba, amely a jurák mássalhangzórendszerben bekövetkezett, s amelynek eredménye az általam 'szillabikus lágysági korreláció'-nak keresztelt jelenség lett. E szakasz végső részei azután sok érdemleges, de inkább részkérdéseket megvilágító elemzéseket is adnak a mássalhangzók változási sorozataira az idő folyamán.

Újabb fejezetben taglalja ezekután az enyec (64–80), a tavgi (vagy nganaszan: 80–97) és a délibb szamojéd nyelvek hangrendszereit (szölkup 98–102, MTK 106–120). A felsorolt nyelvekről, főleg a déli ághoz tartozókról kevesebb információnk van mint a jurákról, sőt egyikük-másikuk ma már holt idiómáknak tekinthetők (MTK, a szölkup egyes dialektikusai) s ezért mintegy nyelvemléki értékük van. Ezért e nyelvváltozatok történeti értékelése is hátrányban maradt a jurákhoz képest. Viszont a jurák és egyéb szamojéd nyelvek jelenségeinek összehasonlítása lehetőséget teremtett egy PS alapnyelvi szisztéma rekonstruálásához. Ebben Juha Janhunennek elismerésre méltó kezdeményező szerepe van, amelyet Mikola e munkájában tovább fejleszt részben saját, részben mások új gyűjtései és elvileg is tisztázott nyelvtörténeti szemlélete alapján. Fontos tudni, hogy az újabban gyűjtött anyagok egy része még nem nyilvános, a szegedi finnugor tanszék számítógépes adatbázisán vannak tárolva és ezek remélhetőleg Mikola váratlan halála után tanítványai közreműködésével ugyanúgy hozzáférhetőek lesznek, mint az enyec morfológiai szótár. Mindenesetre: a Mikola rendelkezésére álló nyelvi anyag és kiváló tájékozottsága az összehasonlító-történeti, valamint elméleti nyelvészetben lehetővé tették, hogy a jurákon kívüli egyéb szamojéd nyelvek történetének sketch-ét fölvázolja. A mű számos új részletmegállapításaiból kiemeljük a szerzőnek azokat a fontosabb eredményeit, amelyek az enyec és a tavgi régies és innovációs sajátosságait sorolják fel a jurákkal szemben. Ezek egy része azt mutatja, hogy az erdei és a tundrai enyec vokalizmus szinte jelentősen eltér egymástól (pl. a tundrai enyecben a hosszú magánhangzó = V + V-nek értékelhető, az erdei dialektusban Mikola ezeket viszont másként, azaz glide- vagy egyéb kontrakcióval magyarázza). A sok érdekes észrevétel közül kiemelem az enyec archaikusságára utaló jegyeket, bár kissé tisztázatlan marad előttem a diftongusok létének (Mikola) vagy hiányának (Helimskij) vitatható ügye. Ennek tisztázása új kutatásokat igényel.

Feltűnő változások történtek az enyec konzonantizmusban: létrejöttek a glottiszárak, bekövetkezett az enyec mássalhangzókapcsolatok redukciója, ami a glide-okra és a likvidákra is kiterjedt, fontos jelei vannak a zöngésedés terjedésének, plusz még a depalatalizációnak is, hogy csak a legjellemzőbbeket említem. Ezek a tapasztalt jelenségek viszont kevésbé szólnak az enyec egy részrendszerének archaizmusa mellett.

A tavgi hangállomány bemutatása is újdonság: részben Mikola és Helimskij kutatásait egységesíti. Elég egyértelműnek látszik, hogy a tavgi diftongusok száma kisebb a korábban vártnál, s ezzel újabb bizonyosság mutatkozik arra, hogy ezek két teljes V kapcsolódásai. Itt vethető fel az a kérdés, amelyre már utaltam: hogyan lett a tavgi mórászámlláló és gradációs, nutációs nyelv? (Egyébként ilyen probléma a finn nyelvvel kapcsolatban is fölvethető.) A tavgi mindenesetre nagyon érdekes, sőt sok szempontból sajátos külön utat járó nyelv, amely még a további kutatók számára is sok meglepetést tartogat. Ezeknek egy része Mikola munkájában előre van vetítve.

Az ún. déli szamojéd között a szölkup az egyetlen ma még beszélt nyelv, noha legtöbb nyelvjárása kihalt és a gyakorlatilag létező (írással) szölkup a tazi (vagyis északi) nyelvjárás területén használt, s így „déli”-nek csak a hagyomány szerint minősül. Mégis vannak adatok a ma már nem (vagy alig) beszélt délibb nyelvjárásokból is, úgy hogy ezen idiómák összessége sok olyan konzerváló ismérvet nyújt a nyelvésznek, ami a PS alapnyelv típusának, jellegzetességeinek rekonstrukciójához megbízható alapot, és számos tájékozódási pontot nyújt. Mikola ezeket sorra ismerteti. Sajnos kevésbé mondható el ez a KK és MTK nyelvekről, amelyeket jobbra nyelvemlékekből ismerünk (beleértve ebbe K. Donner és A. Künnap kamassz adatait is): ezek kiértékelése nehéz, de amit ki lehet belőlük hozni, azt Mikola megteszi.

*

Ahogy azt már jeleztem a munka második része a szamojéd nyelvek történeti morfológiájának szintézise. Mégpedig kettős felosztásban: függelékként hasonlóan közli a Sinor által szerkesztett *The Uralic Languages* c. kötetben (1988) megjelent „Geschichte der samojedischen Sprachen” c. tanulmányának morfológiatörténeti lapjait (236–258), melyet a korábbi nyelvészeti kritika is örömmel vett tudomásul, ám ezt előzetesen kiegészíti néhány olyan megjegyzéssel, amelyek a legutóbbi évek kutatásai alapján több-kevesebb módosításra készítették a szerzőt előző állásfoglalásainak kiegészítésére. A változtatás szándéka figyelemreméltó, de koncepcióját csak annyiban érinti, hogy iparkodik azt teljesebbé, árnyaltabbá tenni. Ekképpen most pontosabban, világosabban teszi közzé itt a PS névszóragozás rekonstrukcióját, s ebben tisztázni kívánja azt a vitát, ami közte és A. Künnap között kialakult a PS latívusz eredetét illetően: Mikola meggyőzően érvel Künnap bonyodalmas feltevése ellenében, amely szerint ez a rag két részből állhatna: *n genitívuszrag + a *-i⁵ névutó társulásából. Mikola elméleti nyelvészeti és tapasztalati alapon cáfolja Künnap feltevését és a PS latívuszragot ugyanúgy két eltérő formátumú latívuszrag kapcsolatának tartja, mint a finn *-sen vagy a cseremiszk *-sk¹ (il)latívuszragokat. Ugyancsak újat tud mondani itt a közszamojéd többesi lokális esetekkel kapcsolatban: Hontival ellentétben – aki a PU fejlett többesi paradigma fejlettségéről szól – megemlíti, hogy ez a kérdés külön monográfiát érdemelne, ám addig is a szamojéd tapasztalatok és eltérőségek alapján a problémát bonyolultabbnak véli – valószínűleg helyesen. E kiegészítésben módosítja a PS Px-ek rekonstrukcióját – röviden. Ennél bővebben foglalkozik a szamojéd módjelek és az igei személyragozás ügyeivel. Fontos vélemény – melyet én már régen vallok –, hogy a tárgyas személyragozás és a birtokos személyragozás (-jelezés) nem azonosítható egymással genetikailag. Új értelmezést ad ezenkívül bizonyos igei formátumoknak, pl. a szamojéd alapján újra hangoztatja azt az álláspontját, hogy a régebben reflexívnek vélt szamojéd igeragozás voltaképpen a mediális igenem megnyilvánulása. Mindezek a megállapítások Mikola tevékenységének jellemző részei, melyeket újabb elméleti kutatások is alátámasztanak.

Ami a függelékként csatolt történeti áttekintést illeti, az voltaképpen új motívumokkal egészíti ki ismereteinket. A kevésbé jelentős nyelvi elemek kimaradnak az elemzésekből. Ez önmagában nem kifogásolható. Akad viszont hiányérzetünk lényeges ügyekben: így pl. nem lett volna haszontalan fölvetni a szölkup és kamassz -go,

ill. *-set* infinitívusz-morfémák eredetének ügyét, nincsen szó a pusztai igei infinitívusi használatáról, nem kielégítő számomra a szöveg *-k VxIsg* magyarázata, a feltételes gerundium jelenségének elhanyagolása, a szóképzésre vonatkozó információk – mondhatni futólagos – említése (bár elismerem, hogy e kérdések mind külön monográfiákat igényelnének). Mindezek ellenére a műnek ez a része konzisztens megoldásokat ajánl a szamojéd morfémák eredetére vonatkozóan, és egységességre törekszik a történeti magyarázatban. Vagyis ez az összefoglalás modern és eredeti, még akkor is, ha egyes részletekben (pl. a 2. személyű birtokos és igei jelölők ügyében nem értek mindig egyet a szerzővel).

Mikola értekezése jól egészíti ki Janhunen *Samojedischer Wortschatz* c. munkáját és egyéb hangtörténeti és morfológiai elemzéseit, s így a szamojéd nyelvek története világosabban áll előttünk, mint régebben. Tagadhatatlan persze, hogy a szamojéd nyelvek jövevényszavairól nem elégséges az átláthatóság: sem a dolgán – tavgi, sem a tunguz – északi szamojéd, sem a ket – szamojéd, sem a török – szamojéd kapcsolatok nincsenek teljesen felderítve (nem is szólva a különböző szamojéd nyelvek közötti lehetséges kölcsönzésekről), ám ez mások kutatásaira vár.

Mikola értekezésében a jelentéstan és a mondattan hiánya nem érdeklődésének passzivitását mutatja, hiszen ismert nyitottsága ilyen problémák iránt, hanem arra utal, hogy e nyelveknek ezen szintjei még leíró szempontból sincsenek kellő módon főlátva (hacsak Terescsenkonak a tavgi mondattani könyvét nem tekintjük első megközelítésnek). A végkövetkeztetés tehát az, hogy Mikola értekezésében a történeti mondattan (pláne: jelentéstan) teljesen háttérbe szorult, mert ennek a megvalósítására jelenleg semmi esély nincsen. Nyilván ez lehet az oka annak, hogy Mikola az értekezés alcíméül a „vázlat” szót alkalmazta.

Az esetleges és kiküszöbölhetetlen hiányokon tehát nem lehet lemérni Mikola művének a súlyát. Hangtörténeti és alakítási eredményein annál inkább, mert csatlakozva Janhunen, Helimskij, Samallahti és mások kezdeményzéseihez (melyeknek gerjesztője ő maga volt) jelentős újításokkal állt elő, szakított megmerevedett konzervatív hagyományokkal és egy olyan összefüggő magyarázó elv és rend kialakítását valósította meg, amely egyaránt használható a szamojéd (vagy akár uráli) nyelvi jelenségek értelmezéséhez. Nyilvánvaló azonban, hogy az alapnyelvek ‘természetrájza’ szerintem nem mutat homogenitást vagy alapvető egységet, hanem e nyelvi állapotokban a heterogenitásnak és az alternatív változatoknak is nagy szerepük lehet. Erre azonban nagyon nehéz a mai nyelvekből kiindulva konkrét bizonyítékokat találni, s ezek szerint ez a vélekedés jobbra elméleti szinten tartható fenn.

Értekelhető viszont Mikola Tibor teljesítménye, ami sajnos ma már életmű: kiváló és kimagasló alkotás, amelynek a nyomtatásban való közzététele – akár magyarul, akár idegen nyelven – nagyon kíváncsú volna.

Sőt: jó lenne különböző kiadványokban, folyóiratokban megjelent tanulmányait külön kötetben is megjelentetni, mert ezek nemcsak a szamojéd, hanem az egész uráli nyelvészetre nézve sok okos új információt tartalmaznak, sőt közelebbről a magyar és ősmagyar rekonstrukciók szempontjából is fontosak. Szemlélete új, hiszen nem csak a hagyományos vélekedéseket vizsgálja fölül új adatokkal, hanem szemlélete az elméleti nyelvészet szempontjait is értékesíti.

Tibor kiváló munkatárs és még jobb utód volt a szegedi finnugor tanszéken. Zárkózott egyénisége nyílt és egyenes jellemet takart. Tudományos feladatai mellett nagy figyelmet fordított tanítványok képzésére – igen szép sikerrel. Magánéletében pusztán családjának és hobbijainak szentelte idejét (pl. rövidhullámú rádiózás éjszakánként, újabban számítógépkezelés, mely utóbbi előnyeit jól ismerte, hiszen dékán korában ő computerizálta a kart és a tanszéket, hozzájárulva ezzel a BTK infrastruktúrájának fejlesztéséhez). Tudom: sok vesztesége volt a szegedi BTK-nak (Wittmann Tibor, Bálint Sándor, Nyíri Antal, Koltay-Kastner Jenő, Szauder József, Gazdapusztai Gyula, Halász Előd, Szauder József és mások), de az egyik legtragikusabb és legmegdöbbentőbb éppen Mikola kilépése volt életünkéből. Utódjának és tanítványainak nehéz dolga lesz, hogy egyrészt befejezzék a folyamatban lévő kutatásokat, másrészt abban is, hogy lehetőleg méltó módon folytassák és valósítsák meg saját munkaterületükön a mikolai igényességet, elkötelezettséget és konzekvenciát. Erre figyelmezteti őket Mikola Tibornak a minden uráli nyelvre kiterjedő elismert munkássága, az újabb általános nyelvészeti irodalom értékeinek adaptálását szorgalmazó tevékenysége és a tanár – tanítvány közti eredményes együttműködés, azaz a műhely megtartása. Nehéz felelősség az, ami a tanszék munkatársaira vár, de jó volna tudni, hogy az általa kezdeményezett munkának nincsen vége. Legyen ennek mércéje Mikola minden egyes könyve, cikke és főleg most ismertetett doktori értekezése egyaránt, mely további sok kutatónivalót jelöl ki, s ezek megoldásához az általa átörökített tehetség, szorgalom, meg a tudomány iránti „halálos elkötelezettség” szükségeltetik.

„THE HISTORY OF SAMOYEDIC LANGUAGES”

PÉTER HAJDÚ

The author gives an account of the late Tibor Mikola's yet unpublished doctoral dissertation hoping it will come out also as a book sooner or later. What gives special importance to this work is the fact that it is based upon the widest possible scale of sources including the most recent publications. Due to Mikola's meticulous approach the result is a comprehensive survey of the history of Samoyedic phonemes, a new reconstruction of the Proto-Samoyedic sound system and a general view of the morphology of Samoyedic languages. All these make Mikola's work an indispensable and basic opus of Samoyedic philology.